

BOSNA I HERCEGOVINA 1990.-2020.: RAT, DRŽAVA I DEMOKRACIJA

Mirjana Kasapović, Školska knjiga, Zagreb, 2020., 536 str.

Višeslav Raos 

Fakultet političkih znanosti
Sveučilište u Zagrebu
E-mail: viseslav.raos@fpzg.hr

Recenzija knjige
Zaprimljeno: 6. 3. 2021.
Prihvaćeno: 25. 3. 2021.

Nova knjiga Mirjane Kasapović, čiji naslov asocira na kapitalno djelo rodonačelnika strukturnog realizma u međunarodnim odnosima Kennetha N. Waltza *Čovjek, država i rat* (v. Waltz, 1998), druga je njena knjiga o toj zemlji, nakon 2005. godine objavljene monografije *Bosna i Hercegovina: podijeljeno društvo i nestabilna država* (v. Kasapović, 2005). Ona je ujedno njezin jedanaesti znanstveni ili stručni tekst koji se izravno ili posredno, kao u slučaju rasprave o glasovanju državljana koji žive izvan zemlje (v. Kasapović, 2012), bavi Bosnom i Hercegovinom.

Kako autorica napominje u uvodnom dijelu, upravo je rat u toj zemlji potaknuo brojne rasprave u europskoj i svjetskoj akademskoj zajednici, kako u politologiji, tako i u srodnim disciplinama. Proučavanje političkoga sustava te zemlje stoga je postalo usko povezano s analizom etničkih sukoba i njihovog prevladavanja putem različitih aranžmana podjele vlasti i poslijeratne izgradnje i obnove institucija. Dosta, upiše li se u tražilicu *Google Znalca*, baze znanstvenih radova koja pokriva ne samo društvene, već sve znanosti, odrednicu "Bosnia", prvih deset rezultata koje stranica izlista, radovi su koji se bave ratom, poraćem i izgradnjom države i mira u Bosni i Hercegovini (*Google Znalac*, 2021). Ovaj detalj svjedoči o tome na koji način se ova tema strukturirala u znanstvenim istraživanjima posljednjih desetljeća. Drugim riječima, u svim znanstvenim istraživanjima o BiH na prvo mjesto izbijaju upravo društvenoznanstvene, poglavito politološke studije, a proučavanje bosanskohercegovačkoga slučaja usko je vezano uz studije etničkih sukoba i izgradnje institucija koje bi te sukobe trebale kanalizirati prema održivom miru.

Na nešto manje od petsto stranica, Kasapović u ovoj knjizi analizira rat i poslijeratni dejtonski poredak u okviru rasprava o naravi oružanog sukoba, metoda rješavanja etničkih sukoba, te pokušaja preobrazbe poslijeratnoga političkog sustava u Bosni i Hercegovini. Ona stoga nije samo knjiga o BiH, već ogledni primjer istraživanja ukorijenjenog u komparativnoj politici koje razmatra različite načine političke akomodacije u duboko podijeljenim društvima, te dinamiku etničkih oružanih sukoba, pri čemu se bosanskohercegovačko društvo nadaje kao posebno važan i uzbudljiv predmet proučavanja. Knjiga obiluje primjerima iz niza drugih svjetskih slučajeva duboko podijeljenih društava u kojima su se etnički sukobi rješavali što nasilnim, što mirnim putem u posljednjih stotinjak godina. Pored toga, autorica daje doprinos i razjašnjavanju često krivo shvaćanih i politički opterećenih pojmova, poput, primjerice, genocida, te ga popraćuje i objašnjenjem srodnih pojmova drugih -cidova, kao što su feminocid (drugi autori isti koncept nazivaju često i femicid) ili pak urbicid.

Prvo poglavlje autorica posvećuje politološki zanimljivom i naširoko raspravljanoj, no u općoj javnosti, politički gledano, krajnje kontroverznom i za ponekog čitatelja, zapaljivom pitanju. Radi se, naime, o pitanju naravi rata u Bosni i Hercegovini, odnosno, pojednostavljeno, dvojbi je li posrijedi bio građanski rat ili pak izvanjska agresija. Autorica na str. 33 jasno izriče svoje polazište o suodnosu "malog rata triju strana" za podjelu/preustroj zemlje i "velikog rata" u kojemu SFRJ pokušava spriječiti osamostaljenje BiH. Pri tome jasno detektira i izvanjske aktere, koji su se umiješali u unutarnji sukob, odnosno "mali rat". Pored toga ukazuje i na važnost nedržavnih aktera, u obliku paravojnih snaga koje su u toj zemlji djelovale na sve tri strane, bilo uz izvanjsku pomoć i na izvanjski poticaj, bilo samoniklo. Upravo prisutnost tih aktera ocjenjuje kao bitan element pri vrednovanju rata 1992-1995. godine kao građanskoga. Autorica u daljnjoj argumentaciji skreće pažnju na to da velika većina međunarodnih znanstvenih studija o ovome ratu nedvojbeno ra u BiH smatra etničkim sukobom, dok oni autori koji taj rat promatraju samo iz prizme izvanjske agresije u pravilu nisu politolozi ili pak stručnjaci za komparativno izučavanje građanskih ratova. Pored toga ističe kako je upravo građanski rat najčešći oblik oružanoga sukoba u svijetu, posebice nakon Drugoga svjetskog rata.

Kasapović je iz literature o građanskim ratovima destilirala sedam temeljnih obilježja takvih sukoba te na temelju njih analizira bosanskohercegovački slučaj: "(1) [sic] nasilan sukob unutar granica međunarodno priznate države, (b) sukob vojno i politički organiziranih aktera koji imaju državno-političke vizije ili programe, (c) sudjelovanje vlasti kao jedne od strana u sukobu, (d) novačenje ratnih aktera iz lokalnih zajednica, (e) masovna stradanja koja rat razlikuju od povremenih oblika nasilja, (f) učinkovit otpor slabije strane koji rat ne pretvara u jednostrani pokolj, (g) sklapanje mirovnog sporazuma kao jednoga od način završetka rata" (str. 40). Nakon pažljivog i mnoštvom primjera i izvora potkrijepljenog seciranja svakog od sedam obilježja, autorica zaključuje kako bosanskohercegovački slučaj svakako zadovoljava analitičke kriterije (internacionaliziranoga i u prvoj fazi krajnje asimetričnoga etničkog) građanskog rata. Taj je rat okončan atipičnim mirovnim sporazumom transformacijskog tipa, koji je, uz tutorstvo međunarodne zajednice, trebao postupno (ponovno) izgraditi državu. Ova ocjena, koja se poklapa s razmišljanjima najvećeg dijela međunarodne akademske zajednice, u suprotnosti je s percepcijom rata koju imaju sami građani BiH. Naime, u bosanskohercegovačkom društvu su na temelju triju etničkih narativa o ratu nastale i zasebne kulture sjećanja na rat, sukladno kojima se različito tumače uloge agresora i branitelja, odnosno drugačije vrednuje uloga pojedinih vojnih formacija te sama narav rata 1992.-1995. godine. U ekskursu na marginama prezentiranja srpskog narativa o naravi rata u BiH, Kasapović argumentira razlike naspram Domovinskoga rata. U pripremanju i upravljanju pobnom dijela hrvatskih Srba, ključnu au ulogu odigrale jugoslavenske, a kasnije srbijanske vojne i civilne obavještajne službe nasuprot u znatno većoj mjeri samorodnog djelovanja bosanskohercegovačkih srpskih snaga, pa autorica naposljetku odbacuje u međunarodnoj akademskoj zajednici često prisutnu karakterizaciju rata u Hrvatskoj kao građanskog rata posvema usporedivog s onim bosanskohercegovačkim.

Posebno je zanimljivo autoričino razmatranje druge točke (b), u kojoj se bez zadrške, uljepšavanja ili povlađivanja, prezentiraju, vremenski i akterski dinamične, državno-političke programatske osnove, odnosno koncepcije, koje su zaživjele među tri naroda prije, uoči i za vrijeme rata 1992.-1995. godine. U tom kontekstu spominje i danas pomalo zaboravljene detalje, kao što su srpsko-muslimanski

pregovori u ljeto 1991. oko (re)konstituiranja "krnje" Jugoslavije (autorica pridjev bošnjački koristi samo za aktere i događaje nakon što je to ime službeno usvojeno 1993. godine). Spominje se i izvorna vizija Stranke demokratske akcije kao stranke svih jugoslavenskih, a ne samo bosanskohercegovačkih muslimana, kao i spremnost Izetbegovića da u izravnim pregovorima s vodstvom bosanskih Srba, ali i u ponudama prema službenom Zagrebu, promišlja mogućnost podjele BiH (v. str. 67-68, 72). Ovo potonje je naročito važno, uzme li se u obzir percepcija kako u akademskoj zajednici, tako i u općoj javnosti, kako je bošnjačko vodstvo uvijek i svagda bilo na stajalištu očuvanja cjelovite bosanskohercegovačke države, nasuprot separatizmu i iredentizmu u Banjoj Luci i Mostaru. Pored toga, pri analizi masovnih stradanja i učinkovitog otpora slabije strane kao karakteristika građanskoga rata, Kasapović prezentira nove spoznaje i precizne izračune, mahom inozemnih, istraživača o broju i strukturi vojnih i civilnih žrtava rata u BiH. Te se brojke kreću oko 100.000, nasuprot ranije navelike korištene brojke, posebice od predstavnika službenog Sarajeva, koja je ukupni broj žrtava uvećavala na dvjesto, pa i više od dvjesto tisuća.

U svojem opisu poslijeratne izgradnje i održavanja mira pod međunarodnim pokroviteljstvom, Kasapović skreće pažnju na ogromne iznose koje su, poglavito Sjedinjene Države i Europska unija potrošile u BiH, s vrlo upitnim učincima, kada se, primjerice, sagleda stvarna dinamika povratka raseljenih osoba, posebice u Republici Srpskoj, čija etnička struktura uvelike odgovara zamrznutom stanju pri okončanju ratnih operacija 1995. godine. U tom kontekstu ističe i ogromno poslijeratno bujanje broja udruga civilnoga društva financiranih inozemnim dotacijama. Sukladno svojoj sklonosti institucionalističkom pristupu, autorica primjećuje kako su izvanjski mirovni akteri u BiH preneli ulogu civilnoga društva te zanemarili važnost institucija za demokratsku konsolidaciju (str. 112).

U raspravi o uporabi nasilnih metoda rješavanja etničkih sukoba u BiH, autorica ukazuje na znanstvene prijepore oko opsega (kvantitativna dimenzija) i naravi (kvalitativna dimenzija) korištenja genocida, genocidne namjere i genocidnog djelovanja za vrijeme rata. Uz to Kasapović dokumentira i kontranarative o genocidu koje je politička, intelektualna i duhovna elita u Srbiji bila razvila tijekom i nakon rata kako bi osporavala navode o genocidu nad Bošnjacima. Nasuprot raspravi o genocidu, autorica zaključuje kako postoji suglasje istraživača kako je u Bosni i Hercegovini provedeno opsežno etničko čišćenje, odnosno stvaranje *de facto* monoetničkih teritorijalnih cjelina bilo iz ideoloških, bilo iz geostrateških razloga, a često i u kombinaciji obaju motiva. Također, iz konzultiranih izvora razvidno je da su toj praksi, premda u nejednakoj mjeri, pribjegavale sve tri zaraćene strane. Nadalje, autorica jasno opisuje planove dogovorene razmijene stanovništva uoči rata, ali i činjenicu kako do njih nije došlo, već se etnička struktura gradova i općina u BiH u najvećoj mjeri izmijenila kao posljedica etničkoga čišćenja, ali i unutarnjom i vanjskom migracijom.

U raspravi o odnosu mira, države i demokracije u Bosni i Hercegovini nakon 1990. godine, autorica ukazuje na kako su, suprotno konvencionalnom, u literaturi, ali i praksi, potvrđenom slijedu u kojemu je država preduvjet za demokraciju, ali i za održavanje mira (str. 362), 1995. godine pod međunarodnim tutorstvom ratne tvorevine (Republika Srpska nastala djelovanjem bosanskih Srba 1992.-1995. te Federacija BiH nastala hrvatsko-bošnjačkim okončanjem sukoba nakon američkog diplomatskog pritiska) združene u zajedničku (obnovljenu) bosanskohercegovačku državu, u kojoj je ubrzo obnovljena demokracija (prvi poslijeratni izbori uslijedili su već u rujnu 1996. godine), no bez jasnog suglasja oko države. Taj temeljni izosta-

nak minimalnog zajedničkog razumijevanja zajedničke države, odnosno unutarnji legitimitet, Kasapović plastično demonstrira oprečnim viđenjima o naravi državno-političkog ustroja Bosne i Hercegovine među bošnjačkim, srpskim i hrvatskim političkim elitama u toj zemlji. Ova oprečna viđenja odnose se kako na tumačenje sâмога izvornog poretka stvorenog u Daytonu, tako i na kasnije procese snažnije integracije, tj. povećanja ovlasti središnje države pod pritiskom međunarodnih održavatelja i graditelja mira i države. Naposljetku, konsenzus izostaje i po pogledu mogućih rješenja prijevora oko funkcioniranja zajedničke države, odnosno vizija budućeg (pre)ustroja Bosne i Hercegovine. Autorica navodi devet teorijski i empirijski zamislivih modela, odnosno opcija uređenja BiH te većinske preferencije svakog od triju naroda iz koje jasno proizlazi da niti jedna od devet opcija ne uživa podršku sve tri strane (str. 388).

Četvrto poglavlje posebno je značajno, budući da se u njemu, na temelju rasprava o konsocijacijskim (Lijphart) i centripetalnim (Horowitz) modelima institucionalnih aranžmana u duboko podijeljenim društvima, izvorni dejtonski poredak tumači kao ortodokсна konsocijacija te se zatim reforme nakon 2000. godine analiziraju kao otklon od ortodoksije (te pomak prema centripetalnim rješenjima), ali i uvod u integrativnu majorizaciju, poglavito unutar Federacije BiH. Liberalizacija izvorne ortodokсне konsocijacije (s krajnjim ciljem preoblikovanja u "normalnu" liberalnu demokraciju) dovodi se u usku vezu s američkom sumnjičavošću prema pretjeranoj etnizaciji politike i davanju moći etničkim strankama koje su predvodile zaračene strane 1992.-1995. Naposljetku, čitatelj se ne može oti dojmju kako je takvo američko shvaćanje povezano sa strahom Horowitza od etnofederalizma koji je ukorijenjen u američkom iskustvu, za razliku od Lijphartovih konsocijacijskih koncepcija koje nije moguće do kraja odvojiti od njegove socijalizacije u nizozemskome društvu. Ključni problem, kako autorica pojašnjava, pri tome leži u činjenici da transformacija izvornoga konsocijacijskog aranžmana, kojega su Amerikanci smatrali privremenim, prijelaznim rješenjem koje će omogućiti uspostavu i održavanje mira, nije bila plod smislenog dogovora domaćih, bosanskohercegovačkih političkih aktera, već plod *ad hoc*, parcijalnih intervencija predstavnika međunarodne zajednice, koji su time uvelike pojačavali status BiH kao protektorata umjesto da promiču njenu suverenost za koju su se načelno zalagali. Majorizacijske posljedice izbornih reformi koje su razgradile inicijalni konsocijacijski sustav autorica najpodrobnije analizira na glasovitom slučaju "Komšić". Na marginama opisa pokušaja poticanja nadetničkih ili višeetničkih političkih snaga koje su na razne načine, najčešće preinakama izbornoga zakonodavstva, provodili predstavnici međunarodne zajednice (OESS, OHR), Kasapović donosi podatke o egzogamnim brakovima prije rata. Budući da pokazuje kako je takvih brakova u BiH bilo manje od jugoslavenskoga prosjeka te manje nego li, primjerice, u Hrvatskoj i Crnoj Gori (str. 424), uspješno ruši često naivno ili pak tendenciozno portretiranu sliku o predratnome multikulturalnom skladu posebice urbanih sredina, poput Mostara i Sarajeva, koji su potom preko noći dokinuli ratni i politički vođe triju etničkih stranaka u toj zemlji. Autorica opisuje i opsežni međunarodni izborni inženjering na primjeru Zastupničkog doma Parlamentarne skupštine BiH, kod kojega su međunarodni predstavnici (uvelike bezuspješno) htjeli stvoriti što bolje uvjete za parlamentarizaciju neetničkih stranaka. Pored toga, najznačajnije promjene doživio je Dom naroda u Federaciji BiH. On se iz paritetnog tijela koje predstavlja etničke skupine prometnuo u tijelo koje predstavlja federalne jedinice, tj. kantone. Uvođenjem "međuetničkog glasanja" (str. 446) omogućeno je pak da članovi jednoga naroda biraju izaslanike dru-

goga naroda iz kantonalnih skupština u Dom naroda. Na taj način majorizacija je osim Predsjedništva BiH zahvatila i Dom naroda u Federaciji BiH. Posrijedi je bilo preklapanje interesa međunarodnih upravitelja i nadziratelja koji priželjkuju prevladavanje etničke, konsocijacijske i prelazak u građansku, liberalnu demokraciju te interesa bošnjačkih političkih stranaka koje žele razgraditi konsocijacijske mehanizme i unitarizirati zemlju (ili barem Federaciju BiH) u kojoj bi bošnjački narod demografsku većinu pretvorio i u političku većinu, odnosno većinsku demokraciju. Razmatrajući različite uvjete koje su proučavatelji konsocijacijskih aranžmana definirali kao pogodno za uspjeh takvog modela prevladavanja etničkih sukoba, ali i primjere Sjeverne Irske, Cipra i Libanona, autorica ne odveć optimistično zaključuje kako oni u BiH baš i nisu prisutni ali i upozorava kako je kod neuspjeha konsocijacijske demokracije stvarna, empirijski potvrđena alternativa građanski rat, a ne liberalna demokracija. Ovakva konstatacija može se shvatiti kao dobronamjerna opomena onima koji olako odbacuju konsocijaciju ili pak u njoj vide samo izvor sadašnjih političkih, ekonomskih, socijalnih i inih problema u Bosni i Hercegovini.

U završnome poglavlju Kasapović još jednom podcrtava tezu o ratu u BiH kao uvelike građanskom ratu, bez obzir na upletenost stranih aktera, kako susjednih, tako i prekomorskih. Kraj knjige tako, oslanjajući se na potresna svjedočanstva preživjelih, posebice bošnjačkih žrtava srpskih zločina u Podrinju, govori o "ratu znanaca", kako prenesenih, tako i vrlo doslovnih (str. 465), te oslikava tragičnu bosanskohercegovačku stvarnost gdje su se susjedi i kolege s posla i studija pretvorili u međusobne krvnike. Upravo takva narav rata, koja je duboko razorila spone koje čine jedno društvo, nadaje se kao otežavajući čimbenik u poslijeratnoj supstancijalnoj izgradnji učinkovitih demokratskih institucija, budući da je trajno narušeno međuetničko povjerenje. Pored milijuna eura i dolara uloženi u izgradnju mirnodopske zajedničke zemlje, "zla krv" je posijala sjeme sumnje i nepovjerenja.

Svojedobno je časopis *Političke analize*, koji je zajedno s Ivanom Grdešićem bila pokrenula Mirjana Kasapović, imao rubrike "Što čitati" i "Što ne čitati". Ova knjiga pripada kategoriji "Što svakako čitati". Uzme li se u obzir detaljna konceptualizacija, duboka utemeljenost u aktualnim raspravama u svjetskoj politologiji o etničkim sukobima i njihovom rješavanju, kao i obilato korištenje komparativne građe i primjera iz niza europskih i neeuropskih političkih sustava, najnoviju knjigu Mirjane Kasapović bez pretjerivanja može se ocijeniti kao vjerojatno najzrelije djelo empirijske političke znanosti do sada napisano na hrvatskome jeziku.

Rat, država i demokracija punokrvna je politološka knjiga u čijem će čitanju ponajviše uživati oni s određenom razinom predznanja o temama i konceptima koji se u njoj obrađuju. Međutim, istodobno je valja toplo treba preporučiti političarima, novinarima i javnim intelektualcima u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i drugdje u susjedstvu, budući da na trezven i nadasve nepretenciozan, ali nepokolebljiv i argumentiran način veberovski raščarava svijet polutvrdnji i polučinjenica o mučnome ratu, tmurnome miru i zaumnome političkom sustavu kakve je godinama moguće čitati po bespućima portala i društvenih mreža, ali i publicističke, pa i akademske produkcije. Kasapović im sučeljava knjigu koja u najboljem svjetlu pokazuje što može pružiti suvremena komparativna politika.

Literatura

- Google Znalac. (2021). Bosnia. https://scholar.google.hr/scholar?as_vis=1&q=Bosnia&hl=hr&as_sdt=0,5
- Kasapović, M. (2012). Voting Rights, Electoral Systems and Political Representation of Diaspora in Croatia. *Eastern European politics and Societies*, 26(4), 777-791. <https://doi.org/10.1177/0888325412450537>
- Kasapović, M. (2005). *Bosna i Hercegovina: podijeljeno društvo i nestabilna država*. Zagreb: Politička kultura.
- Waltz, K. N. (1998). *Čovjek, država i rat: teorijska analiza*. Zagreb: Barbat i Institut za međunarodne odnose.